

Marzena Dekiel

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Alina Ukalisz

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Preferowane wartości młodzieży niedostosowanej społecznie

Summary

THE PREFERRED VALUES OF YOUNG PEOPLE WITH SYMPTOMS OF SOCIAL MALADJUSTMENT

This article presents the preferred values of young people with symptoms of social maladjustment. We examined a group of 35 pupils aged 15–16 attending probation centres. A comparison group of 38 people were their peers: second and third grade students of lower secondary school. The Rokeach Value Survey (RVS) was used. The results indicate that both girls and boys with symptoms of social maladjustment appreciate most such terminal values as: family security, freedom, and self-respect. By contrast, among instrumental values they prefer cleanliness, helpfulness, politeness. Comparing the obtained results, it can be concluded that maladjusted young people prefer slightly different instrumental values than their peers from the comparison group. The most important terminal values for the adolescents from both groups examined are: family security and self-respect.

Key words: maladjusted adolescents, instrumental values, terminal values.

red. Paulina Marchlik

Wprowadzenie

Dynamizm dzisiejszej rzeczywistości, objawiający się w nieustających zmianach społecznych, ekonomicznych, technologicznych, kulturowych, stawia przed młodymi ludźmi ciągle nowe wyzwania i wymagania. Poszukując odpowiedzi na

pytania: *kim jestem?* i *dokąd zmierzam?* (Birch 2005: 230), wchodzą oni na trudną, obarczoną dużą odpowiedzialnością, drogę osobistego rozwoju. Od tego, jaki system wartości stanie się dla nich „busolą życia”, zależeć będzie jakość ich życia. Niestety wszechobecny relatywizm, wielość teorii, kult jednostkowego myślenia nie sprzyjają dokonywaniu właściwych wyborów, powodują bowiem chaos, niepewność i poczucie zagubienia. Pytanie zatem o to, jakie wartości są ważne dla współczesnej młodzieży, jest pytaniem zasadnym i interesującym do eksploatacji naukowo-badawczych. Przedmiotem naszych zainteresowań w tym temacie będą preferencje młodzieży niedostosowanej społecznie.

Życie człowieka jest procesem realizowania wartości, które niczym drogowskazy pokazują kierunek dalszej wędrówki. We współczesnym świecie, w którym często dochodzi do krzyżowania się sprzecznych idei i światopoglądów, młodzi ludzie szczególnie potrzebują ukazywania im tych wartości, które są najważniejsze i które mogłyby zmieniać postępowanie, sprzyjąc budowaniu drogi zmierzającej ku wzrastaniu, a nie degradacji.

Wartości – wybrane definicje

Pojęcie „wartość” ma umiejscowienie w dwóch źródłach: w filozofii i języku potocznym. W tym drugim ujęciu oznacza ono zwykle, że „coś ma wartość” lub „coś jest wartością, jest godne pożądania, jest cenne i może stanowić cel ludzkich dążeń” (Gajda 1997: 11). Natomiast pierwsze ujęcie oznacza własność tego czegoś (rzeczy), która czyni ją wartościową. Myśla ta jest zawarta w słowach Romana Ingardena „wartości to stan rzeczy czy przedmiot, który wzbudza emocje pozytywne i ku któremu jednostka skierowuje swe pragnienia i dążenia” (za: Szymański 1998: 11).

W literaturze przedmiotu można odnaleźć wiele prób zinterpretowania i zdefiniowania pojęcia *wartości*. Filozofowie wprawdzie dążą do wprowadzenia pewnego porządku aksjologicznego, ale ze względu na uznanie tego pojęcia za „nieostre, którego cechą jest nieodłączna nieokreśloność” (Dróźka, Gołębiowski 1995: 17), wciąż pozostają niezgodni co do sposobu ich sklasyfikowania i zhierarchizowania. My odniesiemy się do tych ujęć pojęcia *wartości*, które, naszym zdaniem, najbardziej pasują do celu podjętych badań.

Interesujące spojrzenie prezentuje Jan Szczepański, który definiuje wartości następująco: „dowolny przedmiot materialny lub idealny, idea lub instytucja, przedmiot wyimaginowany lub rzeczywisty, w stosunku do którego jednostki

lub zbiorowość przyjmują postawę szacunku, przypisują mu ważną rolę w swoim życiu i dążenia do jego osiągnięcia odczuwają jako przymus. Wartościami są te przedmioty lub strony rzeczy, które jednostkom i grupom zapewniają równowagę psychiczną, dają zadowolenie, dążenie do nich lub ich osiągnięcie daje poczucie dobrze spełnionego obowiązku, lub te, które są niezbędne dla utrzymania wewnętrznej spójności grupy, jej siły i jej znaczenia wśród innych grup” (Szczepański 1970: 97–98). Biorąc pod uwagę fakt, że badaniami zostali objęci adolescenty, dla których grupa stanowi wartość samą w sobie, przytoczenie tej definicji wydaje się uzasadnione. Dla młodego człowieka w tym szczególnym okresie życia często właśnie przynależność do określonej grupy decyduje o wyborze wartości i może wpływać na jakość przejawianej aktywności.

W podobnym duchu jak w powyższym cytacie definiuje wartość Stanisław Jedynak: „wszystko co cenne, godne pożądania i wyboru, co stanowi ostateczny cel ludzkich dążeń. Czasem definiuje się wartość jako to, co nadaje sens jego poczynaniom” (1999: 280).

Zdaniem Marii Tyszkowej wartości stanowią: „po pierwsze to, co jest ważne dla istnienia, aktywności i rozwoju człowieka w różnych okresach jego życia, oraz po drugie wyobrażenie i przekonanie jednostki o tym, co jest ważne, godne pożądania i/lub osiągnięcia, co ma znaczenie dla jej życia, aktywności i rozwoju” (za: Denek 2000: 26–27).

Twórcą omawianego pojęcia i teorii wartości jest jeden z najwybitniejszych filozofów XX stulecia, Max Scheller. On to właśnie dokonał podziału na dwie warstwy rzeczywistości – sferę bytu, ujmowaną poprzez akty poznania rozumowego, oraz sferę wartości, uświadamianą w aktach uczuciowych. W jego rozumieniu wartości mają wymiar ogólny lub jednostkowy. Stanowią obok rozumu równorzędny kanał poznawania rzeczywistości. Oddziaływanie tego świata, według Schellera, ma charakter bezwzględny, wartości są bowiem jakościami idealnymi, absolutnymi, przyswajanymi apriorycznie. Człowiek na tej drodze staje się ich podmiotem, nigdy twórcą. Nie może ich zmienić, może je tylko uznać i zinternalizować. Zmianom podlega wyłącznie sam akt poznawczy, uwarunkowany poziomem kultury, bytem czy strukturą osobowości człowieka. Zbudowana przez Schellera teoria, zwalczająca relatywizm i formalizm etyczny, w głównej mierze jest oparta na przedmiotowym świecie wartości. Uznając istnienie wartości materialnych, wyróżnia jednak wartości duchowe, czyniąc je najważniejszymi, a całą hierarchię dóbr ugruntowuje w Bogu (za: Kunowski 2003: 19–22).

Wartości według koncepcji Milтона Rokeacha

Koncepcja wartości Milтона Rokeacha, która stanowi podstawowe źródło naszych rozważań teoretycznych, ze względu na zastosowane w podjętych badaniach narzędzie badawcze opracowane przez tegoż autora, jest częścią bardziej ogólnej i obszerniejszej teorii dotyczącej systemu przekonań człowieka. Jej najważniejsze przesłania są zawarte w przytoczonych założeniach:

1. Zakres cenionych w praktyce przez ludzi wartości jest ograniczony.
2. Większość ludzi, bez względu na szerokość geograficzną swojego zamieszkania oraz usytuowanie w czasie, ceni te same wartości, chociaż w różnym stopniu.
3. Źródłem dla wartości są kultura, społeczeństwo oraz jego instytucje.
4. Wartości tworzą systemy, charakteryzujące się stabilnością i hierarchizacją.
5. Przyjęte przez ludzi wartości znajdują swoje odbicie w różnego rodzaju zjawiskach społecznych, będących dla naukowców przedmiotem zainteresowań badawczych (za: Bartel 1996: 28).

Pojedyncza wartość według Milтона Rokeacha to: „trwałe przekonanie, że określony sposób postępowania lub ostateczny stan egzystencji ludzkiej jest osobiście lub społecznie preferowany w stosunku do alternatywnych sposobów postępowania lub ostatecznych stanów egzystencji” (Rokeach 1973: 5).

Filozof oprócz sądów pro/preskryptywnych odnoszących się do tego, co jest pożądane, a co nie, wyróżnia również sądy opisowe lub egzystencjalne oraz sądy oceniające, zawierające kryteria dobra i zła. Wartości według tego filozofa są zbudowane na trzech komponentach: emocjonalnym, poznawczym i behawioralnym, przy czym przekonania dotyczące sposobu postępowania tworzą wartości instrumentalne, natomiast te odnoszące się do celów życiowych stanowią o wartościach celowych. Wartości te przyczyniają się do stworzenia oddzielnych systemów, pomiędzy którymi występują zależności funkcjonalne. Tak więc, wartości celowe mogą być ukierunkowane intrapersonalnie (na „Ja”), mają wówczas charakter osobisty i dotyczą takich spraw, jak np.: przyjaźń, zbawienie, szacunek do siebie, ale mogą być również ukierunkowane interpersonalnie, tzn. na społeczeństwo, sprawy takie jak np. wolność, pokój czy bezpieczeństwo narodowe.

Podobny podział wprowadził Rokeach wśród wartości instrumentalnych, przypisując do wartości zogniskowanych interpersonalnie np. odpowiedzialność, uczciwość, lojalność. W jego przekonaniu są to wartości o charakterze moralnym, gdyż ich naruszenie wiąże się z poczuciem winy, z wyrzutami sumienia. Drugą grupę stanowią wartości kompetencyjne, jak np. czystość, inteligencja

czy szerokość horyzontów myślowych. Braki w tych zakresach wiążą się z poczuciem wstydu, nienadawania się. Taki podział wartości instrumentalnych oznacza, że *bycie moralnym* wiąże się z postępowaniem uczciwym i odpowiedzialnym, natomiast *bycie kompetentnym* w praktyce zobowiązuje do kierowania się czystością intencji, inteligencją przy podejmowaniu jakichkolwiek działań.

Milton Rokeach, dokonując takiego podziału, zauważył pewną prawidłowość. Otóż osoby z tendencją do preferowania wartości celowych – społecznych wysoko cenią sobie również wartości moralne. Można zatem wysnuć wniosek, że zorientowanie na zewnątrz podmiotu stanowi rdzeń przejawiania wartości zarówno społecznych, jak i moralnych. Mogą jednak występować i innego rodzaju zależności. Na przykład osoby ze skłonnością do preferowania wartości celowych – osobistych mogą także wysoko sobie cenić wartości instrumentalne – moralne. Zatem należałoby raczej mówić o powiązaniach całych wiązek, a nie pojedynczych wartości, kiedy podejmujemy próbę poszukiwania tendencji zależnościowych pomiędzy systemami wartości celowych i instrumentalnych (Bartel 1996: 29–30).

W teorii Rokeacha preferowane przez człowieka wartości „tworzą organizację hierarchiczną – rangowe uporządkowanie – ideałów lub wartości w kategoriach ważności. Dla jednej osoby prawda, piękno i wolność mogą znajdować się na początku tej samej listy, a oszczędność, porządek i czystość na jej końcu; dla innej kolejność może być odwrotna” (Rokeach 1973: 124). Takie ujęcie systemu wartości stanowi o rangowym ich uporządkowaniu, przy zastosowaniu podziału na wartości celowe i instrumentalne.

Wszystkie rodzaje wartości mają ścisły związek z człowiekiem, będącym ich podmiotem, i każda z nich w charakterystyczny sposób go określa. Oznacza to, że człowiek może być przez nie postrzegany jako: odpowiedzialny, pełen empatii, piękna, ofiarności czy uzdolnień.

Objawiają się one, jak słusznie ujął tę myśl Karol Wojtyła, w działaniu:

czyli wartości moralne przedmiotowo należą do realnego podmiotu, którym jest człowiek jako ich sprawca, w sposób realny i egzystencjalny: są po prostu rzeczywistością w szczególny sposób związaną z podmiotem i od niego zależną. Równocześnie zarówno czyn jak i odpowiadające mu wartości moralne, dobro czy zło, funkcjonują (jeśli tak można się wyrazić) na wskroś podmiotowo w przeżyciu, które świadomość w swej funkcji refleksywnej warunkuje, a nie tylko odzwierciedla opierając się na samowiedzy, co byłoby jeszcze tylko przedmiotowym uświadomieniem tak czynu, jak i jego moralnej wartości [...]. Chodzi tutaj [...] o takie refleksywne sprowadzenie do wewnątrz, w wyniku którego zarówno czyn, jak też dobro bądź zło moralne stają się właśnie pełną podmiotową rzeczywistością w człowieku (Wojtyła 1994: 97–98).

Ukonstytuowane w człowieku wartości czynią go indywidualnością i odgrywają ogromną rolę w procesie jego rozwoju. To właśnie „dzięki osobie i poprzez nią odsłania się istota wszelkich wartości” (Denek 2000: 53). Ta zależność stała się dla autora omawianej koncepcji, Milтона Rokeacha, asumptem do przyjęcia wniosku o tym, że ontogeneza wartości łączy się ściśle z szeroko pojętym procesem socjalizacji. Preferowane przez jednostkę wartości pełnią, jego zdaniem, wiele ważnych funkcji związanych z aktywnością i samorealizacją jednostki, stanowiąc:

- kryterium oceny innych i samego siebie;
- ważne źródło argumentacji w sytuacjach wychowawczych mających na celu wywoływanie korzystnych zmian w zachowaniu oraz osobowości jednostki;
- punkt odniesienia przy dokonywaniu porównań własnej osoby z innymi;
- sposób prezentowania siebie jako osoby;
- kryterium w ocenianiu różnych kwestii związanych z ideologią, religią, społeczeństwem;
- sposób na zracjonalizowanie przekonań i postaw jednostki w celu osiągnięcia przez nią określonego poziomu moralności oraz kompetencji sprzyjających samoakceptacji (za: Bartel 1996: 30–31).

Zaprezentowane wyżej funkcje wartości świadczą o ich ogromnej roli w systemie przekonań jednostki. Wiążą się też ściśle z postawami, jakie jednostka w podejmowanych działaniach przejawia. Oznacza to, że skutkiem zmiany w preferencjach wartości są zmiany w systemie postaw, co w praktyce przekłada się na zmianę zachowań. Przy czym w koncepcji Rokeacha wybór zachowania odbywa się w zgodzie z wartością, która w systemie zajmuje najwyższą pozycję. Można zatem, według niego, przewidywać postawy i przekonania w oparciu o zwerbalizowane przez jednostkę preferencje wartości, ale tylko wówczas, gdy jej system wartości decyduje o hierarchii preferencji. Jest to ważne w sytuacjach, kiedy jednostka stoi przed dylematem związanym z wyborem sprzecznych ze sobą wartości, np. pomiędzy posłuszeństwem i niezależnością. Ułatwieniem jest wówczas zhierarchizowany system wartości. Jego brak powoduje niekorzystne dla jednostki reperkusje związane między innymi z podejmowaniem niewłaściwych działań (za: Bartel 1996: 31–33).

Badania (Burek, Kość 1980; Huismans, Kość 1982; Bartel 1985, za: Bartel 1996: 32) młodzieży pokazują, że preferowane przez nią wartości nie tworzą w pełni zhierarchizowanych systemów. Najważniejszymi czynnikami wpływającymi na stopień hierarchizacji są wiek, poziom wykształcenia, a także przynależność do grup przestępczych. Ponadto w badaniach mających na celu ustalenie

związku pomiędzy preferowanymi wartościami a realizacją ich w codzienności dowiedziono, że najsilniejszy związek ma miejsce wówczas, kiedy preferowany system wartości charakteryzuje się wysoką, ale niepełną hierarchizacją (za: Bartel 1996: 32).

Ponieważ przedmiotem naszych zainteresowań badawczych uczyniliśmy młodzież niedostosowaną społecznie, odwołamy się teraz do definicji przybliżających sposób funkcjonowania tej grupy społecznej.

Młodzież niedostosowana społecznie

Pomiędzy wartościami a człowiekiem istnieje ścisły związek, gdyż istnieją one w nim i dzięki niemu. Dlatego właśnie jednostka oraz jej stosunek do świata wartości wciąż pozostaje w centrum zainteresowania podejmowanych badań. Apriorycznie można by przyjąć, że osoba niedostosowana społecznie nie ma i nie przejawia w swoim postępowaniu ogólnie uznanych i powszechnie akceptowanych wartości. Taka refleksja może zaistnieć ze względu na partykułę *nie*, sugerującą z założenia negatywny obraz tej grupy społecznej.

Termin niedostosowany został zbudowany na dwóch członach: partykułe *nie*, narzucającej negację istnienia czegoś i mającej wydźwięk negatywny, oraz na przymiotniku *dostosowany*. Wprowadzony został z francuskiego *inadapte*, oznaczającego deficyt intelektualny lub niezdolność do funkcjonowania według przyjętych norm społecznych, na skutek zaburzeń emocjonalnych (Pospiszyl, Żabczyńska 1980: 12), a za sprawą Marii Grzegorzewskiej – twórczyni polskiej pedagogiki specjalnej – znalazł swoje umiejscowienie w języku polskim. To właśnie ona za młodzież niedostosowaną uznawała tych wychowanków, którzy ze względu na specyficzny rodzaj zachowań wymagali stosowania innych zabiegów wychowawczych niż ich rówieśnicy (Pospiszyl, Żabczyńska 1980: 12–13).

Obecnie, ze względu na kontrowersje wśród badaczy związane z tworzeniem kryteriów klasyfikacyjnych niedostosowania, termin ten jest powoli zastępowany terminem *zaburzenia w sferze zachowania i emocji* lub ujmowany jako *brak dostosowania* (Gindrich 2007: 13–16).

W literaturze polskiej odnajdujemy wiele definicji niedostosowania społecznego. Przywołamy te, które naszym zdaniem opisują to zjawisko jako heterogeniczny układ powiązanych ze sobą lub istniejących w izolacji zaburzeń, mających charakter behawioralny, kognitywny i emocjonalny. Układ ten znajduje odzwierciedlenie w przejawianiu postaw antyspołecznych/aspołecznych oraz przyjętych przez osobę przeciwstawnych systemów wartości, które naruszają

normy społeczne, obyczajowe czy prawne. Takie zachowania mogą występować u osób bardzo mocno związanych z jakąś grupą społeczną, ale również mogą mieć charakter indywidualny. Przykładem takiego podejścia jest definicja Ottona Lipkowskiego, rozumiejącego niedostosowanie jako: „zaburzenie charakterologiczne o niejednorodnych objawach, spowodowane niekorzystnymi lub wewnętrznymi warunkami rozwoju, a wyrażające się wzmożonymi i długotrwałymi trudnościami w dostosowaniu się do normalnych warunków społecznych i w realizacji zadań życiowych danej jednostki” (1980: 30).

Podkreślając rolę specyficznych czynników osobowościowych zarówno Dennis H. Stott, Halina Spionek, jak i Jan Konopnicki uznali społeczne nieprzystosowanie za „zjawisko występujące u dziecka, u którego zaburzona została sfera emocjonalno-wolowa oraz rozwój charakteru i osobowości, co jest przyczyną zakłócenia stosunków społecznych między nim a otoczeniem” (za: Spionek 1969: 274).

Interesujące jest stanowisko, jakie w omawianej kwestii zajął Brunon Hołyst, który stwierdził, że

problem przystosowania człowieka do otoczenia społecznego powinno się rozpatrywać w kategoriach wzajemnej interakcji i wynikających z niej zmian. Nie tylko otoczenie oddziałuje na jednostkę i wywołuje zmiany w jej zachowaniu, ale również człowiek w procesie zaspokajania potrzeb psychicznych przekształca środowisko, w którym żyje. W tym kontekście mamy niekiedy do czynienia z sytuacjami, w których jednostka, próbując udoskonalić świat, wykazuje pewne objawy nieprzystosowania społecznego, wchodząc w konflikt z formalnymi instytucjami społecznymi. Przejawianie tego typu działań nowatorskich i innowacyjnych należy uznać za nieprzystosowanie twórcze, bardzo cenne ze społecznego punktu widzenia, stanowiące jeden z motorów rozwoju cywilizacyjnego (Hołyst 1989: 8).

Refleksja, jaka rodzi się w związku z tą wypowiedzią, jest związana z przekonaniem, że mówiąc o niedostosowaniu, można też odnaleźć jego pozytywne strony. Jak je należy rozumieć, skoro to pojęcie z założenia ma wydźwięk pejoratywny? Otóż wszystkie działania zmierzające do burzenia zastanego porządku, którym przyświeca idea tworzenia, udoskonalania, mają charakter pozytywny i nie mają nic wspólnego z działaniami, które są oparte tylko i wyłącznie na buncie, nietolerancji czy wręcz burzeniu, po to tylko, żeby zniszczyć i zmanifestować swoją niezgodę na istniejącą rzeczywistość. A zatem, rozwijając myśl Brunona Hołysta, można by poprzez odpowiednie zabiegi wychowawcze ukierunkowywać w taki sposób myślenie młodego człowieka, by jego zapal do zmiany, objawiający się często w nieprzemyślanych działaniach, przeradzał się w twórczą ekspresję.

Badania własne

Celem badań prezentowanych w niniejszym artykule było określenie systemu wartości ostatecznych i instrumentalnych młodzieży niedostosowanej społecznie.

Badania zostały przeprowadzone w listopadzie i grudniu 2013 roku w czterech ośrodkach kuratorskich na terenie województwa lubelskiego. Uczestniczyło w nich 35 wychowanków w wieku 15–16 lat. Wszyscy badani wykazują symptomy niedostosowania społecznego, co było podstawowym kryterium skierowania ich do ośrodka. Grupę porównawczą (38 osób) stanowili uczniowie klas II i III jednego z lubelskich gimnazjów. W grupie badanych z grupy podstawowej znalazło się 45,7% dziewcząt oraz 54,3% chłopców. W grupie porównawczej było nieco więcej dziewcząt (52,6%) niż chłopców (47,4%).

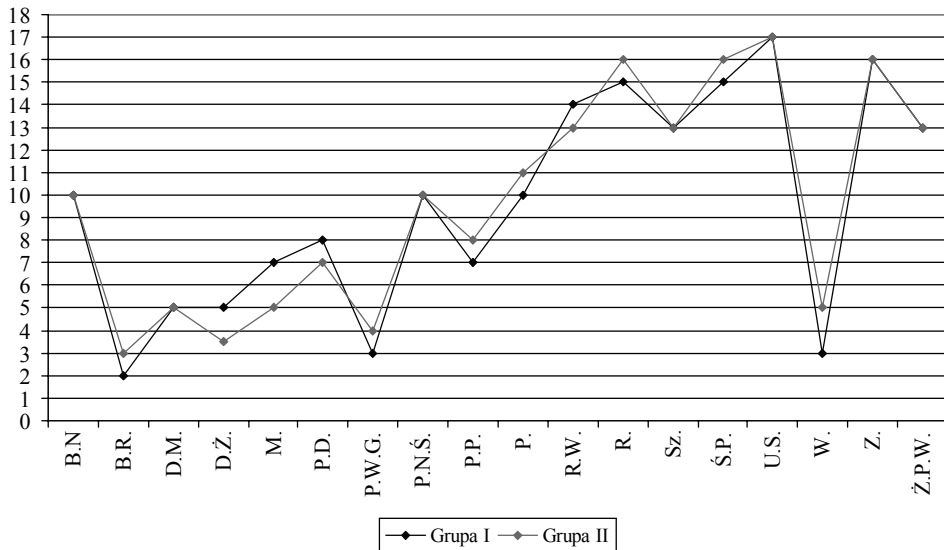
Ośrodek kuratorski jest placówką o charakterze otwartym prowadzącą działalność opiekuńczo-wychowawczą, profilaktyczną i resocjalizacyjno-terapeutyczną w miejscu zamieszkania nieletnich. Do ośrodków kieruje się nieletnich, którzy dopuścili się czynów karalnych lub wykazują symptomy demoralizacji, na podstawie orzeczeń sądowych. Mogą z nich korzystać też nieletni mający rodziców, wobec których orzeczono ograniczenie władzy rodzicielskiej, jeśli pozostają bez należytej opieki w czasie wolnym oraz gdy ze względu na cechy osobowości i sytuację życiową wymagają kontroli i pomocy. Podejmowane w ośrodku działania mają na celu zmianę postaw nieletnich w kierunku społecznie pożądanym, zapewniającym prawidłowy rozwój osobowości.

W badaniach zastosowano Skalę Wartości Milтона Rokeacha. Kwestionariusz składa się z dwóch podskal, każda zawiera po 18 pozycji. Jedna z podskal jest przeznaczona do pomiaru wartości ostatecznych, czyli najważniejszych celów życiowych, druga do pomiaru wartości instrumentalnych, czyli najogólniejszych sposobów postępowania. Wartości tworzą hierarchiczny system, który jest trwałą organizacją przekonań o preferowanych sposobach postępowania lub ostatecznych stanach egzystencji wzdłuż kontinuum względnej ważności. Adaptację kwestionariusza do polskich potrzeb przeprowadził za zgodą autora Piotr Brzozowski.

Zadaniem osób badanych jest porangowanie listy wartości ostatecznych, a następnie instrumentalnych, kierując się ważnością, jaką mają dla nich poszczególne wartości. Każda z nich musi otrzymać inną rangę. Wartość najważniejsza dla danej osoby otrzymuje rangę pierwszą, a najmniej ważna osiemną (Brzozowski 1989: 83).

Analiza badań własnych

W pierwszej kolejności wyliczono medianę dla każdej z wartości ostatecznych, aby ustalić ich rangi ważności. Im niższa jest mediana, tym ważniejsza dana wartość dla badanych.

Wykres 1. Rangi wartości ostatecznych preferowanych przez badanych z obu grup ustalone według pozycji mediany

Za najbardziej cenione wartości ostateczne badani wykazujący symptomy niedostosowania społecznego uznają *bezpieczeństwo rodziny* (Me-2), *poczucie własnej godności* (Me-3) oraz *wolność* (Me-3). Z kolei dla respondentów z grupy porównawczej najważniejszymi wartościami są: *bezpieczeństwo rodziny* (Me-3), *dostatnie życie* (Me-3,5) oraz *poczucie własnej godności* (Me-4). Najmniej cenionymi wartościami dla badanych z obu grup okazały się: *uznanie społeczne* (Me-17) i *zbawienie* (Me-16).

Następnie porównano wartości ostateczne preferowane przez badanych z obu grup. Ponieważ grupy nie były równoliczne, dla lepszego zobrazowania różnic w tabelach nie podano sumy rang danej wartości, lecz wyliczono średnią rangę dla każdej z nich. Do porównania wyników między badanymi grupami zastosowano nieparametryczny test U-Mana Whitneyego. Test ten należy stosować wtedy, gdy zmienna zależna jest mierzona na skali porządkowej, lub wtedy, gdy ma ilościowy poziom pomiaru, ale analizowane dane nie spełniają założeń przewidzianych dla testów parametrycznych (Bedyńska, Brzezicka 2007: 203).

Tabela 1. Wartości ostateczne preferowane przez badanych z symptomami niedostosowania społecznego oraz badanych z grupy porównawczej

Wartości ostateczne	Grupa podstawowa		Grupa porównawcza		Porównanie	
	M ₁	Sd ₁	M ₂	Sd ₂	Z	p
Bezpieczeństwo narodowe	10,11	2,06	10,05	2,03	-0,174	n.i.
Bezpieczeństwo rodziny	2,57	1,24	3,50	1,47	-2,641	0,008
Dojrzała miłość	5,37	2,91	5,39	3,05	0,000	n.i.
Dostatnie życie	4,71	2,43	3,68	1,77	-1,760	n.i.
Mądrość	7,37	2,35	5,21	2,87	-3,217	0,001
Poczucie dokonania	8,09	2,24	6,47	3,01	-1,825	n.i.
Poczucie własnej godności	3,14	1,26	4,05	1,90	-2,165	0,030
Pokój na świecie	10,57	2,20	9,71	2,16	-1,440	n.i.
Prawdziwa przyjaźń	7,29	2,61	7,13	3,44	-0,468	n.i.
Przyjemność	9,34	3,32	10,11	2,98	-1,056	n.i.
Równowaga wewnętrzna	13,37	2,67	11,55	3,44	-2,855	0,004
Równość	15,00	1,53	15,79	1,14	-2,279	0,023
Szczęście	11,11	5,37	11,08	4,40	-0,583	n.i.
Świat piękna	14,63	2,99	16,18	1,80	-2,483	0,013
Uznanie społeczne	16,09	2,69	16,89	1,23	-0,795	n.i.
Wolność	2,69	1,28	5,58	2,32	-5,383	0,000
Zbawienie	15,74	1,67	15,84	1,98	-0,562	n.i.
Życie pełne wrażeń	12,97	3,55	13,26	2,02	-0,362	n.i.

Z analizy danych zawartych w tabeli 1 wynika, że spośród osiemnastu wartości ostatecznych, jakie preferują badani wykazujący przejawy niedostosowania społecznego oraz gimnazjaliści z grupy porównawczej, w przypadku siedmiu wystąpiły różnice na poziomie istotnym statystycznie. Dla badanych z grupy podstawowej większe znaczenie mają wartości: *wolność* ($p < 0,001$), *bezpieczeństwo rodziny* ($p < 0,01$), *poczucie własnej godności* ($p < 0,05$), *równość* ($p < 0,05$) oraz *świat piękna* ($p < 0,05$). Natomiast badani z grupy porównawczej wyżej cenią wartości: *mądrość* ($p < 0,001$) i *równowaga wewnętrzna* ($p < 0,01$).

Porównano również wartości ostateczne preferowane przez badane dziewczęta, a następnie przez chłopców z obu grup. W tabelach 2 i 3 przedstawiono tylko te wartości, w przypadku których wystąpiły różnice istotne statystycznie.

Tabela 2. Wartości ostateczne preferowane przez badane dziewczęta z symptomami niedostosowania społecznego oraz dziewczęta z grupy porównawczej

Wartości ostateczne	Grupa podstawowa		Grupa porównawcza		Porównanie	
	M ₁	Sd ₁	M ₂	Sd ₂	Z	p
Bezpieczeństwo rodziny	1,81	0,75	2,65	1,04	-2,448	0,020
Dostatnie życie	6,06	1,53	4,05	1,96	-2,897	0,003
Mądrość	8,50	1,79	5,95	2,76	-2,727	0,006
Poczucie własnej godności	3,00	1,27	4,80	1,77	-3,080	0,002
Równowaga wewnętrzna	13,88	1,67	10,80	4,44	-2,207	0,030
Świat piękna	14,63	3,07	16,40	1,85	-2,261	0,026
Wolność	3,25	1,07	7,00	2,07	-4,615	0,000
Życie pełne wrażeń	11,69	3,91	13,65	1,84	-2,035	0,042

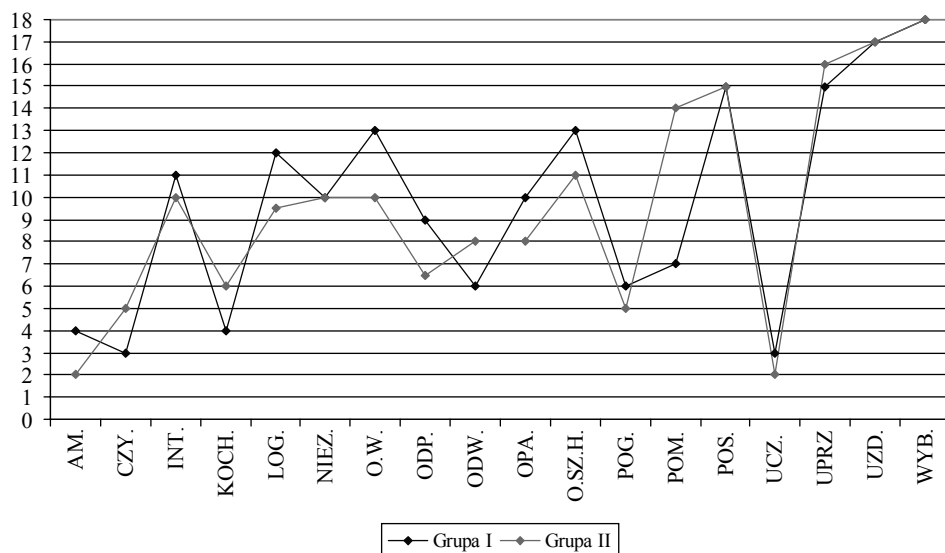
Spośród wartości ostatecznych, jakie preferują badane dziewczęta wykazujące przejawy niedostosowania społecznego oraz uczennice gimnazjum, w przypadku ośmiu wartości wystąpiły różnice na poziomie istotnym statystycznie. Dziewczęta z grupy podstawowej wyżej cenią takie wartości, jak: *bezpieczeństwo rodziny* ($p < 0,05$), *poczucie własnej godności* ($p < 0,01$), *świat piękna* ($p < 0,05$), *wolność* ($p < 0,001$) oraz *życie pełne wrażeń* ($p < 0,05$). Z kolei dla dziewcząt z grupy porównawczej dużo większe znaczenie mają wartości: *dostatnie życie* ($p < 0,01$), *mądrość* ($p < 0,01$), *równowaga wewnętrzna* ($p < 0,05$).

Tabela 3. Wartości ostateczne preferowane przez badanych chłopców z symptomami niedostosowania społecznego oraz chłopców z grupy porównawczej

Wartości ostateczne	Grupa podstawowa		Grupa porównawcza		Porównanie	
	M ₁	Sd ₁	M ₂	Sd ₂	Z	p
Bezpieczeństwo rodziny	3,21	1,23	4,44	1,29	-2,701	0,007
Mądrość	6,42	2,39	4,39	2,83	-2,256	0,024
Poczucie dokonania	8,32	1,86	4,61	3,07	-3,572	0,000
Wolność	2,21	1,27	4,00	1,37	-3,564	0,000

Z porównania wartości ostatecznych preferowanych przez badanych chłopców z obu grup wynika, że różnice istotne statystycznie wystąpiły w przypadku

czterech spośród osiemnastu wartości. Chłopcy, którzy przejawiają symptomy niedostosowania społecznego, jako bardziej cenione wybrali wartości: *bezpieczeństwo rodziny* ($p < 0,01$) i *wolność* ($p < 0,001$). Natomiast dla badanych uczniów gimnazjum ważniejsze są wartości: *mądrość* ($p < 0,05$) oraz *poczucie dokonania* ($p < 0,001$).

Wykres 2. Rangi wartości instrumentalnych preferowanych przez badanych z obu grup ustalone według pozycji mediany

Za najbardziej cenione wartości instrumentalne badani wykazujący symptomy niedostosowania społecznego uznają wartości *czysty* (Me-3) oraz *uczciwy* (Me-3). Z kolei dla respondentów z grupy porównawczej najważniejszymi wartościami są: *ambitny* (Me-2) i *uczciwy* (Me-2). Najmniej cenionymi przez badanych z obu grup okazały się wartości: *wybaczący* (Me-18) i *uzdolniony* (Me-17).

Następnie porównano wartości instrumentalne preferowane przez badanych z obu grup. W tabelach podano średnie rangi wartości, podobnie jak w przypadku wartości ostatecznych. Do porównania wyników pomiędzy badanymi grupami zastosowano nieparametryczny test U-Mana Whitneya.

Porównując wartości instrumentalne preferowane przez badanych z obu grup, możemy zauważyć, że różnice istotne statystycznie wystąpiły w przypadku dziesięciu spośród osiemnastu wartości wymienionych w kwestionariuszu. Dla badanych z grupy podstawowej dużo większe znaczenie mają wartości: *czysty* ($p < 0,001$), *odważny* ($p < 0,05$), *pomocny* ($p < 0,01$) oraz *uprzejmy*

($p < 0,05$). Natomiast badani z grupy porównawczej wyżej cenią wartości: *ambitny* ($p < 0,001$), *logiczny* ($p < 0,01$), *obdarzony wyobraźnią* ($p < 0,01$), *odpowiedzialny* ($p < 0,01$) *opanowany* ($p < 0,05$) oraz *o szerokich horyzontach* ($p < 0,05$).

Tabela 4. Wartości instrumentalne preferowane przez badanych z symptomami niedostosowania społecznego oraz badanych z grupy porównawczej

Wartości instrumentalne	Grupa podstawowa		Grupa porównawcza		Porównanie	
	M_1	Sd_1	M_2	Sd_2	Z	p
Ambitny	4,26	1,92	2,34	1,07	-4,496	0,000
Czysty	2,91	1,74	5,05	1,90	-4,317	0,000
Intelektualista	10,78	2,44	9,74	2,80	-1,639	n.i.
Kochający	4,74	3,16	5,89	3,03	-1,677	n.i.
Logiczny	11,54	2,97	9,74	3,33	-2,659	0,008
Niezależny	9,86	2,47	10,21	2,56	-0,462	n.i.
Obdarzony wyobraźnią	12,23	3,41	9,79	2,75	-3,328	0,001
Odpowiedzialny	8,89	2,63	6,82	3,65	-2,714	0,007
Odważny	6,00	3,29	7,70	2,87	-2,425	0,015
Opanowany	9,80	2,74	7,63	3,69	-2,479	0,013
O szerokich horyzontach	11,69	3,61	9,84	3,97	-2,246	0,025
Pogodny	7,09	4,05	7,00	4,88	-0,734	n.i.
Pomocny	8,26	5,02	12,34	2,99	-3,335	0,001
Posłuszny	13,97	3,21	14,74	1,84	-0,493	n.i.
Uczciwy	3,00	1,86	2,46	1,49	-1,961	n.i.
Uprzejmy	12,47	5,78	15,74	2,48	-2,431	0,015
Uzdolniony	16,59	1,96	17,14	1,71	-1,925	n.i.
Wybaczący	16,91	1,79	16,82	2,40	-0,176	n.i.

Dokonano również porównania wartości instrumentalnych preferowanych przez badane dziewczęta, a następnie przez chłopców z obu grup. W tabelach 5 i 6 przedstawiono tylko te wartości, w przypadku których wystąpiły różnice istotne statystycznie.

Tabela 5. Wartości instrumentalne preferowane przez badane dziewczęta z symptomami niedostosowania społecznego oraz dziewczęta z grupy porównawczej

Wartości instrumentalne	Grupa podstawowa		Grupa porównawcza		Porównanie	
	M ₁	Sd ₁	M ₂	Sd ₂	Z	p
Ambitny	2,88	1,15	1,70	0,57	-3,254	0,002
Czysty	2,00	1,09	4,30	1,46	-4,005	0,000
Odpowiedzialny	7,38	2,39	5,50	3,69	-2,080	0,039

Spośród wartości ostatecznych preferowanych przez badane dziewczęta wykazujące przejawy niedostosowania społecznego oraz uczennice gimnazjum w przypadku trzech wartości wystąpiły różnice na poziomie istotnym statystycznie. Dziewczęta z grupy podstawowej wyżej cenią wartość *czysty* ($p < 0,001$) natomiast respondentki z grupy porównawczej wartości *ambitny* ($p < 0,01$) oraz *odpowiedzialny* ($p < 0,05$).

Tabela 6. Wartości instrumentalne preferowane przez badanych chłopców z symptomami niedostosowania społecznego oraz chłopców z grupy porównawczej

Wartości instrumentalne	Grupa podstawowa		Grupa porównawcza		Porównanie	
	M ₁	Sd ₁	M ₂	Sd ₂	Z	p
Ambitny	5,42	1,65	3,06	1,06	-4,186	0,000
Czysty	3,68	1,83	5,89	2,03	-3,230	0,001
Logiczny	12,68	3,09	9,33	2,66	-2,980	0,002
Obdarzony wyobraźnią	13,79	3,61	10,5	2,77	-3,547	0,000
Pogodny	6,63	4,40	3,56	3,07	-2,702	0,007
Pomocny	4,95	3,66	11,44	3,79	-3,817	0,000
Uczciwy	2,63	1,01	1,72	0,75	-2,776	0,007
Uprzejmy	9,89	6,19	15,22	3,46	-3,127	0,001

Z porównania wartości instrumentalnych preferowanych przez badanych chłopców z obu grup wynika, że różnice istotne statystycznie wystąpiły w przypadku ośmiu spośród osiemnastu wartości. Chłopcy, którzy przejawiają symptomy niedostosowania społecznego, jako bardziej cenione wskazali wartości:

czysty ($p < 0,01$), pomocny ($p < 0,001$) i uprzejmy ($p < 0,001$). Natomiast dla badanych uczniów gimnazjum ważniejsze są wartości: ambitny ($p < 0,001$), logiczny ($p < 0,01$), obdarzony wyobraźnią ($p < 0,001$), pogodny ($p < 0,01$) oraz uczciwy ($p < 0,01$).

Podsumowanie

Niedostosowanie społeczne jest jednym z podstawowych problemów wychowawczych. Młodzi ludzie wykazujący symptomy niedostosowania powinni być obiektem szczególnej troski i zainteresowania instytucji odpowiedzialnych za opiekę i wychowanie. Dlaczego? Dlatego, że z niedostosowanych młodych ludzi wyrosną niewątpliwie niedostosowani dorośli. Pozostawienie ich zatem bez odpowiedniej opieki, niepodjęcie właściwych środków zaradczych, działań o charakterze profilaktycznym i naprawczym z pewnością przyczyni się do rozszerzania z upływem czasu zachowań niepożądanych i tym samym do eskalacji zjawiska.

Od czego zatem może zależeć skuteczność oddziaływań profilaktycznych i resocjalizacyjnych? Otóż, naszym zdaniem, jest to uzależnione między innymi, a może przede wszystkim, od przyswojenia i zinternalizowania określonego systemu wartości. Podejmowanie w związku z tym działań zmierzających do aksjologizacji tych oddziaływań jest w naszej ocenie najbardziej sensownym i obiecującym kierunkiem, dającym szansę na niwelowanie i skuteczne zapobieganie przestępczości i agresji. Jest to bardzo ważne ze względu na istniejącą i wykazującą tendencje wzrostowe dehumanizację życia społecznego, w którym coraz bardziej dominuje kult pieniądza, pogoń za wartościami materialnymi, gdzie wartością staje się stan posiadania (Hołyst 1989: 15). Konsekwencją takiego stanu rzeczy staje się powszechne uznawanie przewagi dóbr materialnych nad innymi ważnymi wartościami. Coraz silniej zaznaczają się orientacje życiowe skierowane na „brać i mieć”, spychające postawy ukierunkowane na „dawać i być”. Wykazujący skłonność do „przeżywania swoistego chaosu wewnętrznego, mający zachwianą hierarchię wartości, poruszający się w typowym błędnym kole przyczyn i skutków młodzi niedostosowani” (Pytko 2001: 85) tym bardziej są narażeni na pułapki dzisiejszej rzeczywistości.

Na podstawie uzyskanych wyników badań można stwierdzić, że zarówno dziewczęta, jak i chłopcy spośród wartości ostatecznych wskazanych przez Milтона Rokeacha najbardziej cenią sobie bezpieczeństwo rodziny, wolność

oraz poczucie własnej godności. Wśród wartości instrumentalnych natomiast: czystość, pomocność oraz uprzejmość. W naszej ocenie sugeruje to potrzebę wzmacniania przede wszystkim rodziny, jako tego środowiska wychowawczego, które w procesie socjalizacji odgrywa najważniejszą rolę. Skoro dla młodych ludzi rodzina stanowi tak istotną wartość, oznacza to, że dbałość o jej sposób funkcjonowania powinna stać się sprawą najważniejszą.

Podkreślając niebagatelną rolę wartości w funkcjonowaniu zarówno społecznym, jak i indywidualnym, nie sposób ze względu na charakter naszych badań nie dostrzec ich ogromnego znaczenia we wszelkich działaniach profilaktycznych i resocjalizacyjnych. Jak bowiem wynika z uzyskanych wyników badań, sformułowanych wniosków oraz rozważań teoretycznych, wartości stanowią zinternalizowane standardy zachowań, które kształtują się w procesie wychowania, jak również są wyznacznikami norm postępowania i celami, do których spełnienia człowiek dąży. Otwarcie się zatem na „wartości i ich przeżywanie prowadzi do wyboru tego, co cenne i godne pożądania, zmusza do przyjmowania postawy reinterpretacyjnej i kreatywnej” (Chałas 2003: 33). Żeby jednak człowiek, zwłaszcza młody, niemający jeszcze ukształtowanego *kręgosłupa moralnego*, narażony na podejmowanie działań o charakterze destrukcyjnym, przejawiał wolę zmiany na lepsze, powinien być do tego w mądry sposób przekonany. Jest to ogromny trud, wymagający od wychowawców determinacji, poświęcenia, wiedzy merytorycznej i tak zwyczajnie, po ludzku, gotowości do wyrzeczenia się niejednokrotnie *samemu sobie* dla ratowania przed całkowitą destrukcją młodego człowieka. Tylko tacy wychowawcy mają szansę skutecznie oddziaływać. Wiedzą oni, że ich praca nie polega na prezentacji wartości, podawania gotowych recept na zmianę, ale na wywoływaniu w młodym człowieku osobistej refleksji nad samym sobą oraz rzeczywistością, w której jest osadzony. Młody człowiek musi sam, przy odpowiednim wsparciu, dochodzić do odkrycia swoich potrzeb, rozumienia siebie i ustalania tego, co jest dla niego ważne i wartościowe. To z kolei przygotowuje go do dokonywania wyborów korzystnych zarówno dla niego, jak i otoczenia, w którym żyje.

Pamiętając o tym, że najważniejszą wartością jest sam człowiek, należałoby zatem podejmować działania, którym przyświecałaby idea tworzenia *metodyki aksjologicznej* dającej szansę na godną, uporządkowaną egzystencję, służącą przede wszystkim rozwojowi człowieka.

Bibliografia

- Bartel S. 1985. *Wartość „pracowitość” w ocenie i postępowaniu młodzieży*, „Psychologia Wychowawcza”, nr 5, s. 534–545.
- Bartel S. 1996. *Realizacja wartości „pracowitość” a samowiedza i doświadczenia wychowawcze młodzieży*, Trans Humana, Białystok.
- Bedyńska S., Brzezicka A. 2007. *Statystyczny Drogowskaz*, Wydawnictwo SWPS, Warszawa.
- Birch A. 2005. *Psychologia rozwojowa w zarysie*, PWN, Warszawa.
- Brzozowski P. 1989. *Techniki kwestionariuszowe w diagnostyce psychologicznej: wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Burek A., Kość Z. 1980. *Diagnoza systemu wartości u młodzieży w świetle badań empirycznych*, [w:] *Z zagadnień psychologii socjalizacji*, red. A. Frączek, B. Malak, Wydawnictwo WSPS, Warszawa, s. 193–211.
- Chałas K. 2003. *Wychowanie ku wartościom: Elementy teorii i praktyki*, t. 1: *Godność, odpowiedzialność, tolerancja, „Jedność”*, Lublin–Kielce.
- Denek K. 2000. *Aksjologiczne aspekty edukacji szkolnej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Drożka W., Gołębiowski B., red. 1995. *Współczesne zagadnienia zawodu nauczyciela*, Wydawnictwo Pedagogiczne, Kielce.
- Gajda J. 1997. *Wartości w życiu człowieka: prawda, miłość, samotność*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Gindrich P. 2007. *Psychospołeczne komponenty nieprzystosowania*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Gogacz M. 1993. *Podstawy wychowania*, Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, Niepokalanów.
- Holyst B. 1989. *Nieprzystosowanie społeczne dzieci i młodzieży*, PWN, Warszawa–Kraków.
- Huismans S.E., Kość Z. 1982. *Wartość „równość” jako predyktor postaw, intencji i zachowania a hierarchizacja systemu wartości*, „Studia Psychologiczne”, s. 49–57.
- Jedynak S., red. 1999. *Mały słownik etyczny*, Oficyna Wydawnicza „Branta”, Bydgoszcz.
- Kunowski S. 2003. *Wartości w procesie wychowania*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Lipkowski O. 1980. *Resocjalizacja*, WSiP, Warszawa.
- Misztal M. 1980. *Problematyka wartości w socjologii*, PWN, Warszawa.
- Pospizyl K., Żabczyńska E. 1980. *Psychologia dziecka niedostosowanego społecznie*, PWN, Warszawa.
- Pytka L. 2001. *Pedagogika resocjalizacyjna, Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa.
- Rokeach M. 1973. *The Nature of Human Values*, New York.
- Spionek H. 1969. *Zaburzenia psychoruchowego rozwoju dziecka*, PZWL, Warszawa.
- Szczański J. 1970. *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN, Warszawa.
- Szymański M. 1998. *Młodzież wobec wartości: praca zbiorowa*, WSiP, Warszawa.
- Wojtyła K. 1994. *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, Wydawnictwo KUL, Lublin.